

ANTIKVARIJATI – PREDVORJA MUZEJA KNJIŽEVNOSTI

BRANIMIR DONAT
Zagreb

Svjedočanstva o prošlosti pohranjena su u odabranim (mahom karakterističnim) primjerima djela ljudskih ruku ili pak posredovanjem zapisa koji opisuju prošlost, običaje i po nečemu izuzetnom poznate osobe, a kojima je moguće vjerovati da su na bilo koji način vjerodostojni.

Do njih se došlo mahom slučajno: putem nekakvih predanja ili individualnih svjedočanstava, no postoje i brojni materijalni dokazi koji iskazuju duh i svjedočenje te dokaze tehničke ili kulturološke razine društva ali i pojedinaca nekog razdoblja ili socijalnog okružja. Okupljene na jednome mjestu i s manjeviše sličnom namjerom, oni omogućuju stvaranje nekih općevažećih zaključaka. Ti su mnogobrojni, ali mahom rasuti (u vremenu i prostoru) dokazi sačuvani u materijalnim uzorcima i tvornim primjerima kao artefakti koji se pretežito čuvaju u muzejima, koji se za njih staraju da bi bili dostupni svim zainteresiranima.

Iako se do mnogih takvih “uzoraka” došlo svjesnim putem i programiranim istraživanjima, valja reći da se do mnogo toga (možda i najznačajnijega) našlo uz pomoć Kairosa, odnosno puke slučajnosti, koja nije nikada isključivala temeljitost i spremnost da se otkriveno jasno i zorno opiše, a potom možda i objasni. Objašnjenja i racionalizacije

nužne su kako bi se krenulo ususret novim otkrićima sličnog podrijetla. Danas su važnija intencijska traganja na područjima koja su uglavnom bila plodonosna.

U tom procesu dolazi do bitnih promjena u postojećim znanjima, pa se može reći da mnogo toga važnoga za sadašnjost i budućnost postaje od nečega posve beznačajnoga. Tako se smeće ili nepotrebni otpadak odjednom pretvara u važan eksponat.

Muzeje najčešće pune iskopine, njihovo carstvo je prostor tajne i neznanja, no ako postoji podzemlje u kojem je skrivena naša prošlost, zašto ne bi postojalo i nešto skriveno od očiju i manijakalnih čistunaca koji smatraju da na tavanima leži samo nepotrebno smeće, koje u dokolici međusobno vodi ljubav i razmnožava se brzinom glodavaca.

Taj put od anonimnog smeća do respektabilnih izložaka pratio sam posljednjih godina kroz zbivanja na ulici u kojoj pri-bivam. Iskustvo je provjereno tijekom akcija odvoza glomaznog smeća.

Zaključio sam: na sceni se pojavio novi tip istraživača – kustosa.

Prvi kustosi ili otkrivači tih odbačenih i prema mišljenju dojučerašnjih vlasnika nepotrebnih stvari postali su Romi, koji kao u zasjedama tih dana patroliraju ulicama na kojima traje akcija odvoza otpada i smeća. Nekoliko sam se puta uvjerio da su oni, osim što znadu tržišnu vrijednost željeza, aluminijsa i bakra, postali i znalci u prepoznavanju i drugih, materijalnih i kulturoloških vrijednosti, jer su se kroz praksu odabira, a potom i prodaje, uvjerali u njihovu tržišnu vrijednost.

Većina tako skupljenih stvari završi kao metal koji se može prodati trgovcima

sirovina. Dio nađenih predmeta završit će na Hreliću, a jedan (najmanji dio) ponudit će trgovcima antikviteta, koji takve tavanske “iskopine” otkupljuju drage volje i potom ih ponovno vraćaju na tržište preko sajma na “Britancu” ili posredovanjem trgovina antikviteta i individualnih trgovaca umjetninama kojih je broj u zamjetnom porastu.

Promjena boravišta svakog artefakta uvjetuje ne samo promjenu statusa budućeg eksponata, jer u tom lancu kupovanja i prodavanja nešto ranije odbačeno i naoko nevažno uskoro postaje bitno i vrijedno, i to bez bilo kakva alkemičarskog obrata. Smeće ponekad doseže vrijednost zlata.

Mislím kako danas većina osjeća odbojnost prema altdeutschu pa i secesiji. Prvi nije nikada doživio revival secesije koja mi se u djetinjstvu i mladosti uglavnom gadila. Izgleda da je mnogi od nas u duhu doživio ono što je Loss odredio kao simbiozu ornamenta i zločina. Nešto se slično događalo i s art decoom, čiji smo namještaj (u jeftinoj varijanti) susretali u etabliranim stanovima tridesetih godina (drvo furnirano kavkaskim ili ptičjim orahom). Sve je to malo-pomalo iz građanskih stanova selilo na tavane i u podrume ili pak u sjajne vitrine muzeja, galerija, izloge prestižnih dućana ili samozatajni mrak ekscentričnih skupljača i, neovisno odakle je stiglo, privlačilo posjetitelje, pa i one koji su ih, neuki i nesenzibilni, ranije brzopleto odbacili.

Događa se da nevažno odjednom biva bitno i nezaobilazno u procesu otkrivanja i tumačenja povijesnih procesa za koje nismo znali.

Tako neke kosti (nestručnjaci bi kazali “kosti ko kosti”) otkrivene u Hušnjakovu i prenesene u udobne prostorije Prirodno-

slovnog muzeja u Demetrovoj ulici, postaju nezaobilazna činjenica za spoznavanje istine i stjecanja znanja o razvoju ljudske vrste.

Neki stari stol na kojemu je, navodno, svoja djela pisao August Šenoa, preselit će se iz Mesničke u Opatičku ulicu, a po istoj logici stari odašiljač Radio Zagreba, koji je dvadesetak godina pribivao u adaptiranoj štali jedne zgrade na Markovu trgu, završit će u Tehničkome muzeju na Savskoj cesti kao visokovrijedan dokaz ne samo tehničke kulture nego i visoke uljudbene razine društva i sredine. Primjera takve naravi ima sijaset...

Stare “škornje” ili demodirani ženski šeširi, koji su bili napadno ukrašeni umjetnim cvijećem i nalikovali na Semiramidine vrtove, ponosno su se skrasili na glavama lutaka-manekena u vitrinama Muzeja za umjetnost i obrt. Ondje je završila i zahodska školjka (oblikovana u liku sjedećeg lava prenesena iz Društva hrvatskih književnika). Vrijednosti su relativne...

Isto se događalo i sa starim, katkada vrlo oštećenim namještajem, koji je nakon obavljenog “liftinga” kojega su obavili stručnjaci najraznovrsnijih specijalnosti, postao tako živ da je priželjkivao povratak u domove obitelji nalik na one u kojima su svoj gospodski život i započeli.

U tom svijetu mumificiranog vremena i društvenih konvencija skrasio se i dostojanstveno ozbiljan cilindar nekoga odavno “umirogojenoga” gradskog senatora ili grobara (koji su ih ponosno nosili kada su obavljali pogrebne usluge u ukopima I. razreda).

U tim, sada već i demokracijom ozarenim muzejskim staklenim vitrinama šepuri se i “halbec” nekoga bivšeg vlasnika gradskog fijakera (možda upravo onoga koji

je nadahnuo Vikija Glovackog da napiše svoju sjajnu šansonu na tu konjsko-urbanu temu), koji je već odavno raspregnuo svoj fijaker, preko kljuseta prebacio stari vojnički gunj, potom konja ponudio hamperom svježe vode i oko vrata mu objesio zobnicu punu slasne zobi, ispregnuo konja i otišao u povijest... Slijedio ga je vozač u kožnom odijelu i s kožnom motorističkom kapom, možda vlasništvo prvoga zagrebačkog automobiliste Ferde Budickog, koja stoji, kao povijesnim razlozima opravdani eksponat, u njihovu prestižnom društvu.

Slikovito bi se moglo reći da su muzeji svojevršni javni tavani, kolektivne ostave memorije, pune svjedočanstava i arhivi nepobitnih dokaza o materijalnoj i duhovnoj kulturi, stilu života osoba i nacija; povijesnih razdoblja, svjedočanstava o poznatim, ali i anonimnim ljudima.

Poznato je da o Ljudevitu Gaju najautentičnije i najrječitije govore njegovi tekstovi u kojima se zrcali duh epohe, ali i njegova putna torba koju možemo vidjeti kako u nekom od zagrebačkih muzeja upotpunjuje njegov pisani i opisani profil.

No Gaj nije Gaj poznat po predmetima nego po svojoj kulturološkoj i političkoj ulozi u trenutku rađanja hrvatske građanske klase. Očito je poznatiji i važniji kao pisac, izdavač novina i narodni preporoditelj, koji je iza sebe ostavio cijelu biblioteku knjiga i dokaza o raznim pothvatima, među kojima na prvome mjestu valja spomenuti pokretanje prvih novine na "horvatskom" jeziku. No taj dio njegova djela ne pripada uobičajenim muzejima, nego njihovoj inačici - bibliotekama. Njihov "vječni" život čuva se u bibliotekama, a ona najvrednija djela u nas se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

Pokušat ću evocirati kako su mnogobrojna od tih djela koja govore o totalitetu nacionalne uljudbe, nastala u raznim vremenima, državama i na različitim, najčešće međusobno udaljenim mjestima i nedjeljiv su korpus života nacije.

Zna se da nisu svi muzeji i knjižnice ispunjeni jednako vrijednim materijalom, ali može se reći da svi, doduše, svaki na svoj način, posjeduju aureolu potvrde autentičnosti i neke univerzalne važnosti. Dokazi materijalne vrijednosti čuvaju se u riznicama, ali kada je u pitanju kultura, novac nije uvijek najvrednija moneta.

Čuvane dragocjenosti u te su pohrane stizale na najrazličitije načine i s najne očekivanih mjesta, a često su mijenjale boravište jer su bila zanimljiva i drugim narodima. Ako su podnijela strogi test vjerodostojnosti i vrsnoće, bila su cijenjena i u mnogim povijesnim aspektima.

Podsjećam, ni čuvena zagrebačka mumija, sa zapisom na etrurskom jeziku, nije otkupljena od nekoga pasioniranog arheologa. Biskup Strossmayer kupio ju je za ne previsoku svotu u nekoj bečkoj trgovini starim stvarima. I poneki prvo-rzredni Rembrandt ili Van Gogh kupljeni su na "buvljacima".

Ako su zadovoljili neke kriterije takve su dragocjenosti dobivale vizu za napuštanje starih boravišta, što je značilo i pravo promjene države, carstva, kraljevine i vladnika, kao i to da je ta starudija stekla pravo da ponižavajuće prostore podruma i tavana ili zapuštenih šupa zamijeni mnogo prestižnijim boravištima, mahom svijetlim prostorima, s prostranim policama i postanu dostupne stručnjacima, ali i dokonim radoznalcima, da ih mogu pomno promatrati i proučavati te tako

očitatavati njihove tajne i nezapisane i nepoznate priče o putovima nacionalnih doprinosa svjetskoj kulturi.

Tako su pojedini tajni životi postajali javno dobro iako smo se navikli na više-godišnji, čak i stoljetni zaborav, tijekom kojega nitko godinama nije ni pokušavao naći te stare stvari, uočiti i prepoznati njihove posebnosti i ulogu u oblikovanju današnje slike svijeta niti uočiti činjenicu da su sticajem sretnih okolnosti epohalne ideje i slutnje budućnosti stizale uvijek sa strane, odnosno odande odakle ih je bilo teško očekivati.

Tako se, malo-pomalo, otkrivao put predmeta, njihov "put svile ili soli" na kojemu su bili razaznatljivi tragovi i dokazi povezanosti materijalnih i duhovnih tvorevina i, najzad, univerzalnih učinaka kulturnih procesa.

Ako pokušavamo otkriti tragove i itinere kojima su prošli i postali artefakti, otkrit ćemo da svaki od njih ima svoju, vrlo često osebujnu i personaliziranu povijest.

Doznajemo mnogo toga o okolnostima: kako su otkriveni, tko ih je prvi prepoznao i s kakvim ih je vjerodajnicama poslao ustanovi u kojoj su danas pohranjeni, tko se njima koristio i zašto su privukli nečiju pažnju. U rubrici "otkrića" svakako valja navesti i podatke tko ih je, kada i gdje ukrao. To je važno, jer kakve bi zagonetke u svojim pričama inače rješavala Agathe Christi i o čemu bi Englezi snimali svoje mini-serije?

Slična je priča sa slikama i njihovim historijatom, nastankom, promjenama vlasnika i prebivališta.

I dok je tržište slika najstarije i najbolje organizirano, njemu je najbližije tržište starih knjiga. Kupnjom i prodajom bave se specijalizirane trgovine - antikvarija-

ti (podsjećam da nije riječ o trgovinama antikvitetima, čiji je interes mnogo širi, pa se u njima uz antikni namještaj mogu naći i rijetke stare i vrijedne knjige!).

Sjećam se još nekih adresa zagrebačkih antikvarijata u kojima su se prodavale stare knjige, a povjeriti ću to samo vama: u njima se ispod pulta mogla kupiti i pornografija. Sjećam se kako se u knjižari i antikvarijatu Kratina mogla kupiti, jasno nimalo čedna, Neugebauerova Snjeguljica.

Bez obzira na to što je mjesta zagrebačkih antikvarijata do vehementne pojave socijalizma teško locirati, pokušavam skupiti njihove krhotine u svojoj memoriji. To zaslužuju i danas mahom prenamijenjeni lokali, a još više njihovi vlasnici koje nije teško uvrstiti među znamenite ljude i zaslužne građane.

Eto, na primjer antikvarijat Mirka Breyera nalazio se u Ilici, u kući nadomak ugla Gundulićeve ulice; gotovo njemu nasuprot nalazila se velika knjižara Kugli u kojoj je također radio antikvarijat knjiga. U Dežmanovu prolazu, na mjestu gdje se danas nalazi Radio Zagreb, bio je uski plac i na njemu dvije skalupljene daščare. Jedna je bio antikvarijat, a druga bijaše embrij nekoga zabavnog parka.

Antikvarijat je vodio gospodin Korunda, a njegov susjed-poduzetnik posjedovao je zračnu streljanu. Kao kuriozitet valja spomenuti da je u ponudi bio i nekakav od lima sklepani cepelin, koji je obješen na žici, vodio do cilja, a trebalo ga je pogoditi određenom snagom i tako zaslužiti vrijednu nagradu, npr. ružu od krep-pirra. Taj put vodio je u Tuškanac i njime su u nedjeljna poslijepodneva prolazili soldati u društvu kakve prsate i guzate "služavke" lukavo ih vodeći za ruku u mračnu neizvjesnost Tuškanca s ufanjem u čudesnu snagu tog nimalo mističnog

cvijeta. Mnoga je od njih idući tim putem izgubila ružu, ali se zato vraćala s djetetom pod srcem.....

Spomenuti ću također još jedan po mnogočemu izuzetni zagrebački antikvarijat i “komisionu knjižaru”. Nalazio se u Ilici, u lokalnu kuće tik do ugla Ilice i Gundulićeve ulice 1. Bio je sjajno organiziran; tiskao je čak i vlastite prodajne kataloge starih knjiga. Njegov vlasnik Mirko Breyer, rodom Varaždinac, po struci trgovac, bio je i pouzdana veza s carstvima i prijestolnicama trgovine starih knjigama čija su sjedišta tada bila u Leipzigu, Amsterdamu, Veneciji.

Taj vrlo učeni Židov nije imao nikakvih drugih škola doli one koja ga je osposobila, štono bi rekli Srbi, za “bakalina” i potencijalnog vlasnika seoske sitničarije u kojoj bi, uz postolarsku dretvu i smolu, prodavao petrolej, bičala, muholovke, glave šećera, tamnoplavi pakpapir, teke, tesarske olovke, rižu, i sve bi to manjeviše u duhu prirodne privrede, mijenjao za svježja jaja. To je mogao raditi, ali on se i ozbiljno bavio hrvatskom kulturnom poviješću i napisao sjajnu studiju o hohštaplarskoj braći Zanović, koji bijahu našeg roda glas i njegova jeka.

Antikvarijati imaju nekoliko važnih kulturalnih funkcija: nude rabljene knjige onima kojima su potrebne za studij, školovanje i razonodu, a značajna otkrića uvijek nude na pravim mjestima - u nacionalnim i znanstvenim knjižnicama.

Ispričati ću jednu subjektivnu storiju u koju su se sažela iskustva mojih pola stoljeća obilaska tih kapelica pisane i tiskane riječi. Imam mnogih lijepih iskustava, ali neka su razočaravajuća. U antikvarijatima sam upoznao mnoge pisce, ponekoga sveučilišnog profesora među kojima je bio i jedan strastveni knjigoljub.

Ovo sam mogao i preskočiti, ali tada bi mi bilo teže objasniti zašto u povijesti novije hrvatske književnosti pa bila to Frangešova ili Šicelova nema ničega što se može otkriti samo listanjem knjiga koje su se, ni sam ne znam otkuda, našle na policama antikvarijata.

U knjižnicama možemo tražiti samo one knjige i djela za koja smo sigurni da postoje. Međutim, u našim knjižnicama nema mnogih knjiga koje bi vrijedilo prelistati onako s nogu, kao u bistrou ili kao što u kafićima srknemo pokoji cappuccino.

Načelo njihova rada bilo je krajnje hedonističko: znalo se toliko toga i previše, pa čemu taj pretinac još povećavati? Antikvarijate volim zato što sam u njima mnogo vremena proboravio u iščekivanju, poput lovca koji na čeki očekuje jelena kapitalca ili fabuloznog vepra.

U većini slučajeva ništa se nije pojavilo, ali s vremena na vrijeme u mojim bi se rukama našla poneka knjižica ili neki broj zaboravljenog časopisa koji se nisu posve uklapali u postojeći mendeljevski sustav poznate mi hrvatske književnosti. Ti su izuzetci sve više potvrđivali moje čvrsto uvjerenje da je jedina teorija književnosti radoznalo čitanje primarnih tekstova, dakle nešto u što mlade naraštaje ocvali profesori ne mogu uvjeriti i potaknuti ih u vjerovanje da ništa ne nastaje ex nihilo, niti sve vrijedno ima snagu magičnog zova.

Na kraju moram nešto priznati: naime, veći sam dio hrvatske književnost pročitao stojeći ispred police nekoga zagrebačkog ili pariškog antikvarijata i da nije bilo tog “pokorničkog” stajanja, mnogi autori i mnoge proze ne bi našle mjesto u mojim antologijama koje su, ne govorim o apsolutnoj vrijednosti,

često radikalno mijenjale sliku hrvatske književnosti.

Pritom mislim na *Antologiju hrvatske fantastične proze i slikarstva* (slike je odabrao I. Zidić), antologiju hrvatske humorističke proze *Nasmijani udesi*, te na antologiju hrvatske secesijske proze *Tijelo tvoje duše*, a jamačno ne bi bilo ni antologije hrvatske ekspresionističke poezije *Put kroz noć*.

Još mnogo toga dugujem ljudima koji su odabrali baviti se kupovinom i prodajom starih (i rijetkih) knjiga.

U njima sam otkrio prvo izdanje knjige *Umoreni pjesnik* Guillaumea Apollinaira, možda upravo onaj primjerak koji je na samrtnom pjesnikovu krevetu u bolnici na Zelenom brijegu vidio, i o tome svjedočio, Frano Alfirević; u njima sam otkrio i kupio primjerak časopisa Dada (br.5), onaj broj u kojemu je bila predstavljena prva antologija dadaističke poezije, otkrio sam i letak *Antitadition futuriste* koji najavljuje izlazak Marinettijeva futurističkog manifesta u pariškom dnevniku Le Figaro itd.

Navodim samo apartne bizarnosti koje potvrđuju da je među čitateljima u Zagrebu uvijek bilo poklonika avangardne umjetnosti, ali ne mogu ne spomenuti jedno moskovsko “anikvarijatno iskustvo”, onu pojavu koja se zvala “čorni rikok knjig”. Svake subote prije podneva okupilo bi se mnogo ljudi koji su obično bili sami. Kada su ugledali nekoga tko im se činio potencijalnim kupcem, diskretno bi mu se primaknuli i ispod glasa pitali što treba. Izrecitali biste im svoje želje, a oni bi vam rekli da ih pričekate otprilike pola sata. Kada se čovjek vratio, javio je koje knjige može nabaviti i kolika im je cijena. Nakon kratkog dogovora odredio je mjesto gdje ćete knjige preuzeti i pla-

titi. Bilo je to u veljači 1972. Koliko se sjećam, tako sam pribavio nekoliko knjiga ruskih formalista i njima bliskih autora. Još se i danas u nekom kutu moje, u nered “urušene” biblioteke, nalazi čini mi se najvrednija među njima; studija Viktora Žirmunaskog o poeziji Ane Ahmatove...

Djela ljudskih ruku (a to su i knjige) imaju svoje putove i vlastite sudbine, ali nose i sudbine onih koji su ih čitali i vjerovali u njihove poruke.

Iz razgovora s današnjim antikvarima (u Zagrebu ih ima sve više) mnogo ne očekujem, u bibliotekama i galerijama sve je manje pasioniranih tragača. Rijetko kada na “Britancu” vidim nekog kustosa koji ima akreditiv da išta rezervira ili kupi, a čak i u NSB-u ostaju nijemi na ponude prodavača rijetkih i vrijednih knjiga. Iako se pokatkad udostoje ponuđaču odgovoriti da spomenuto djelo posjeduju, nisu ni pokušali provjeriti u kakvom je ono stanju. Očito ondje vrijedi ona: “Glavno da je karta v žepe.”

SECOND-HAND BOOKSHOPS - ANTEROOMS OF MUSEUMS OF LITERATURE

Memories proof that every past moment started as today are incorporated into the idea of history that the past is materialised in some way and for this reason it often calls upon documents that can be virtual, but are more compelling and more real if we can present them as artefacts. A story about a halberd can be gripping if told through the skilled pen of an expert, but the impression of a halberd and its use in war will be all the more convincing if this weapon is presented to you as an actual object and proof of a materialised past. In a time when the present is poor with respect to recognised values, when we are witnesses to a situation where we change our furniture several times during our lifetime, when the “lifespan” of, for example, a car

or a television set is barely ten years, and when most home appliances barely survive after seven years, when school textbooks become “redundant” after one year, when we are conscious of the fact that many plants and insects that were common in our childhood have now become rare indeed, the idea of longevity or temporal nature of things obviously promotes our concern that the relationships of duration or keeping should be brought into har-

mony. We have mentioned the speed of the process of obsolescence, and if we remind ourselves that even production promotes the idea of a limited duration, it is clear that the present is becoming all the more brief and all the more fragmented. The tendency to introduce domestic animals to zoos so that today’s children can see them “live” is not a bizarre extravagance but a reflection of the true state of affairs.